

УДК 323.1:341.231(477)

В. Карлова

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Проаналізовано існуючі підходи та сформульовано власне ставлення до визначення нації, досліджено сутність, проблеми, особливості та перспективи формування української політичної нації в сучасних умовах, з'ясовано роль політико-управлінської еліти в національній консолідації суспільства.

Ключові слова: державотворення, націєтворення, етнічна нація, політична нація, національна ідентичність, національна консолідація, національна самосвідомість, політична еліта.

Після проголошення незалежності перед Україною постала проблема національної консолідації як запоруки існування державності у довготривалій перспективі. Виникла потреба у створенні відповідних механізмів формування нації, уточнення цілей і орієнтирів суспільного розвитку. Ефективне становлення сучасної української нації передбачає вирішення низки загальних проблем національно-політичного розвитку. Чи не найголовніша з них – побудова суспільства, яке б мало почуття загальної ідентичності та спільних національних інтересів. Вирішення зазначених проблем потребує відповідної державної політики: чіткої, рішучої та стабільної. Постає питання про спроможність і наявність волі до вироблення й здійснення цієї політики в сучасній національній еліті України. Усе це актуалізує дослідження особливостей та перспектив формування української політичної нації в сучасних умовах, ролі політико-управлінської еліти в національній консолідації суспільства.

Теоретико-методологічну базу концептуального осмислення феномена нації у вітчизняній науковій думці, розробляли представники різних напрямів і шкіл. Це, зокрема, О. Бочковський, М. Грушевський, С. Дністрянський, М. Драгоманов, В. Липинський, С. Рудницький, В. Старосольський, І. Франко та інші. Питання етно-та націогенези дістали всебічного осмислення в працях Я. Грицака, Л. Залізняка, Я. Ісаєвича, Г. Касьянова, І. Кураса, І. Онищенко, Я. Пеленського, М. Степика та інших. Дослідженню процесів націотворення у контексті державотворчих тенденцій присвятили свої праці О. Антонюк, І. Варзар, М. Вівчарик, Т. Возняк, В. Ігнатів, О. Каргунов, А. Колодій, Ю. Левенець, О. Майборода, О. Мироненко, В. Наулко, В. Панібудьласка, М. Панчук, М. Пірен, Ю. Римаренко, Л. Шкляр та інші. Проблематика віддзеркалення цих процесів у національній свідомості, розвитку етнічної та національної ідентичності, утвердження української національної ідеї певною мірою розроблена В. Євтухом, С. Коч, І. Кресіною, Л. Нагорною, О. Нельгою, М. Обушним, М. Розумним, Т. Рудницькою, М. Шульгою та інші. Значний інтерес для дослідження процесів становлення нації в перехідному суспільстві становить науковий доробок російських учених, зокрема Р. Абдулатіпова, Е. Баграмова, К. Гаджієва, Л. Дробіжевої, В. Козлова, В. Михайлова, В. Тішкова, Г. Солдатової, а також західних політологів – Б. Андерсона, З. Бжезинського, Е. Гелнера, Е. Гобсбаума, Л. Грінфельд, Х. Сетона-Уотсона, Е. Сміта, К. Хюбнера, Р. Шпорлюка.

Не зважаючи на розробку окремих аспектів етнонаціонального розвитку в сучасних умовах, проблема формування української політичної нації як основи державотворчих процесів не була всебічно теоретично осмислена. Потребує уточнення концепція української політичної нації та роль політико-управлінської еліти в національній консолідації суспільства. Ця стаття є спробою зробити внесок у розв'язання поставленої проблеми.

Метою статті є виявлення теоретико-методологічних та концептуальних засад нації як суспільного феномена, з'ясування особливостей конституювання української політичної нації в сучасних умовах та перспектив її подальшого становлення.

У контексті окресленої проблеми доцільно зазначити, що існує багато підходів до розуміння нації: як до етнічної спільноти і як до держави, як до комунікативного простору і як до уявної спільноти. Багато підходів дослідники розуміють, як основні, проміжні чи часткові [1]. У ході дискусії вітчизняних і зарубіжних дослідників, що триває уже багато років, виокремилися два основні майже протилежні підходи до розуміння сутності нації, механізмів та чинників її формування, взаємовідносин з іншими суспільними утвореннями, а саме: політико-правовий та соціокультурний. Згідно з політико-правовим підходом до розуміння нації (Г. Гроцій, Г. Сетон-Уотсен, М. Вебер), нація – це передусім політична спільнота, що об'єднує громадян певної держави незалежно від їхнього етнічного та соціального походження, мовно-культурних та інших особливостей. Визначальними засадами політичної нації є спільність території і юридичних прав та обов'язків громадян незалежно від їхнього етнічного походження. Більшість сучасних націй є політичними. За наявності в суспільстві багатьох етнокультурних спільнот політична нація є єдиним засобом досягнення політичної стабільності. Парадигма громадянсько-територіальної єдності забезпечує національну свідомість від фетишизації етнічного фактора і створює основу громадянської та міжетнічної злагоди.

Відповідно до соціокультурного підходу (Г. Нільссон, М. Новак, Е. Сміт, Р. Шпорлюк, Дж. Ротшільд, Ю. Бромлей, Дж. Даллас), нацією є велика політизована етнічна група, сутнісними характеристиками якої є: спільне походження, мова, культура та свідомість. Етнічна нація – спільнота, яка виникає зазвичай на ґрунті одного або кількох усталених етносів у процесі формування спільності їхньої території, економічних зв'язків, особливостей культури і суті, розвитку національної свідомості та самосвідомості.

У з'ясуванні сутності нації важливим є питання механізмів її формування. У науковій думці у зазначеному аспекті переважають конструктивістський та примордіалістський підходи. Конструктивісти (Е. Гобсбаум, Е. Геллнер, Б. Андерсон) вважають, що нація – це штучне утворення, яке формується свідомо владою (інтелектуальною елітою) з метою консолідації громадян для досягнення певних цілей. Прихильники цього підходу вважали, що нації своїм виникненням зобов'язані діяльності держави. Таке розуміння нації утверджувало формулу “один народ – одна територія – одна держава”, що слугувало орієнтиром формування національних держав у Європі у ХІХ ст.

З точки зору примордіалістів, витоки нації кореняться в етнічних (племінних, кровно-споріднених) зв'язках, які склалися історично. У межах цього підходу нація тлумачиться як спільнота людей, що склалася об'єктивно, яка має цілком визначені інтереси, і її існування не залежить від чийось свідомих дій. Найбільш показово

щодо цього є позиція відомого німецького вченого другої половини XIX ст. О. Бауера. На його думку, нація є групою осіб, для якої характерними є “спільність території, походження, мови, традицій і звичаїв, переживань та історичного минулого, законів і релігії... Нація – це вся сукупність людей, об’єднаних спільністю характеру на основі спільності долі” [2].

Окрім етнічної та політичної нації, сучасні дослідники, зокрема, Я. Крейчі, В. Веліський, виокремлюють повномасштабну націю: вона існує тоді, коли “етнічні” та “політичні” ознаки настільки тісно взаємопов’язані, що тільки відносно можна було б вважати одні вагомішими від інших [3]. Подібної думки дотримується і С. Грабовський, на думку якого практичне втілення як політичної, так і етнічної концепцій нації є фактично нездійсненим і тому потрібно визнати синтетичну концепцію нації, яка гармонійно поєднує політичні, етнічні, економічні чинники, покладені в основу політичної і етнічної концепцій нації [4].

Доцільно зазначити, що починаючи із здобуття Україною незалежності, не припиняються дискусії у науковому та експертному середовищі щодо того, на якій основі має формуватися українська нація, як етнічна чи політична спільнота.

Історичний досвід свідчить, що об’єднання націй у Європі, які утворилися в XIX – на поч. XX ст., відбувалося за суто етнічною ознакою на основі так званого “етнічного націоналізму”. У цьому випадку політична нація створюється переважно з представників якогось одного етносу – чисельно чи політично переважаючої етнічної групи або етнічної групи, що претендує на таке домінування. У підтвердження цього, І. Варзар наголошує, що формування етнічних націй пов’язане з “титульним етносом”, тобто з тією етнічною спільнотою, яка зазвичай є найбільшою за фізичною чисельністю та найстарішим жителем певної території. Титульний етнос є тим народом-етносом, який робить найвагоміший вклад у соціальну результативність життєдіяльності певного суспільства. Він є основним номінатором і дає своє ім’я не лише країні, а й державі та державно-політичним атрибутам владності – території і кордонам, природній специфіці й ландшафту, копалинам та шельфу, територіальним водам і повітряному басейну, дипломатичній службі і збройним силам, валютно-фінансовій системі й типовій економіко-господарській діяльності, парламенту та уряду, мові офіційного спілкування і моделі культурного засвоєння людиною світу, торговельно-культурним та зовнішньополітичним взаєминам народів тощо [5].

Необхідно зауважити, що представники титульного етносу одержують громадянство держави на підставі приналежності до етносу з усіма свободами і правами, що випливають з цього. З правової точки зору подібна позиція означає нав’язування в обов’язковому порядку всім громадянам держави певних культурно-мовних норм і цінностей домінуючого етносу, що одночасно супроводжується відмовою визнавати за окремими громадянами іншого етнічного походження права особистого вибору культурних уподобань. За цих обставин домінуючий етнос автоматично стає політичною нацією. Інші етнічні групи або взагалі не одержують громадянства й, відповідно, зазнають утисків стосовно своїх громадянських, а особливо політичних прав, або їхні окремі представники приймаються в громадянство цієї держави за особливою процедурою. При цьому, однією з необхідних умов отримання громадянства є знання державної (офіційної) мови, історії країни. Прикладом такого шляху формування політичних націй в сучасній Європі можуть бути, певною мірою, країни Прибалтики, зокрема Латвія, Естонія.

Якщо в подібному контексті змодельовати формування політичної нації в Україні, де, як вже нами було зазначено, “титульний етнос” – українці – становить переважну більшість населення країни, цей процес має відбуватися саме на етнічній основі. Водночас, якщо в Україні взяти за основу подібну модель формування політичної нації, то при цьому потрібно було б визнати за українською етнічною групою особливий статус у суспільстві, змістивши акценти на етнічних цінностях, наслідком чого може бути обмеження культурно-мовних та інших запитів неукраїнських етнічних груп. Але запровадження подібної політики порушує права людини і, жодним чином, не сприятиме національній консолідації, а навпаки, створюватиме міжнаціональну напругу, загрожуватиме існуванню самої держави.

У випадку, коли немає “титульного етносу”, політичні нації формуються і консолідуються на громадянсько-політичній основі, через конституційно-правові інститути громадянства. Подібну модель, зокрема, мають США, Австрія, Велика Британія, Мексика тощо. У цих країнах суспільства багатоетнічні, кожний народ-етнос добровільно і свідомо розчинився у загальній масі населення, виявляючи себе лише інколи і лише в культурологічному, а не в політичному сенсі, що в підсумку обумовлює формування в цих країнах “єдиної політичної нації”. “Жоден етнос не може тут “нав’язати” всім іншим свій спосіб буття, адже тут немає титульного етносу з усіма наведеними ознаками (не беручи до уваги індіанців, які перетворені на екзотичну прикрасу цієї країни)” [6].

Хоча Україна і є багатоетнічною державою, але, на нашу думку, подібна модель для неї є не зовсім прийнятною. На відміну від вищезазначених держав, в Україні є “титульний етнос” – українці, корінний і найчисельніший етнос, територія основного розселення якого визначила загалом кордони держави і який дав назву державі. Українці кількісно переважають в усіх регіонах країни за винятком лише Автономної Республіки Крим. Тому культурно-мовний чинник у становленні української політичної нації є принциповим питанням. З приводу цього, І. Пасько зазначає: “У будь-яких умовах формування української політичної нації можливе лише навколо певного етнічного ядра і на підставі чітких мовних принципів” [7].

Таким чином, здійснивши аналіз найбільш визнаних концепцій нації, можна дійти висновку, що створення української політичної нації, не вкладається в жодну із них. На нашу думку, українська політична нація має постати як повномасштабна нація, яку характеризують як громадянські, так і етнічні ознаки. Зasadничим принципом у взаєминах українців як титульного етносу з національними меншинами має бути симетричність поступок. Йдеться про цілком щире й сумлінне зважування ціни тієї “жертви”, на яку кожна зі сторін згодна піти (аби забезпечити прийняття надійної основи для громадянського єднання). Цю симетричність можна висловити так: українці як етнічна нація мають підтримувати відродження культурної самобутності національних меншин, а національні меншини, навзаєм, мають доброзичливо ставитися до української культури та сприяти її відродженню [8]. За таких умов політична (громадянська) нація формуватиметься шляхом поступового зближення культурних традицій різних етнічних спільнот України з культурою українського етносу, заохочення їх до використання української мови та вироблення на цій основі модерної української культури.

Загалом, процес націєтворення є багатомірним і тривалим. Об’єктивними індикаторами здійснення національної консолідації можуть частково бути рівень стабільності соціально-економічного і політичного розвитку, а також зближення параметрів в ідеологічній та мовно-культурній сферах різних регіонів країни.

Формування української політичної нації має відбуватися знизу, виходити від суспільства, а політики й державні діячі мають лише цьому сприяти. Завдання національної еліти полягає у розробці стратегії національної консолідації і створення у суспільстві всіх необхідних умов для її втілення в життя.

На жаль, сучасна політична еліта України виявилася неготовою до цієї місії. Майже протягом всіх років незалежності на вищих щаблях влади державотворчий процес сприймається спрощено, тобто лише з точки зору формування економічної основи державності, що має автоматично сприяти вирішенню інших, зокрема гуманітарних та національних, проблем. Створений політико-економічний режим, що базувався на балансі інтересів основних промислово-фінансових груп, сприяв припиненню проблеми формування спільної ідентичності у загальнонаціональному масштабі. Правляча еліта не виробила політику щодо формування спільних національних ознак. Зокрема, не здійснювалася українізація освіти і державного апарату, створення та захист національного інформаційно-культурного, мовного простору тощо.

Доцільно зазначити, що ситуація поступово почала змінюватися під впливом Помаранчевої революції, що стала з моменту отримання незалежності одним із найважливіших етапів консолідації української нації. Ці події ініціювали початок досить серйозних дискусій як на рівні еліти, так і в суспільстві, стосовно існуючих та бажаних базових ознак української політичної нації. Важливу спробу консолідації спершу еліти, а згодом і більш широких верств суспільства, було зроблено в ході вироблення і підписання Універсалу національної єдності на початку серпня 2006 р. [9], у якому, попри розмитість багатьох формулювань та вплив на зміст документу політичних розбіжностей суб'єктів цього процесу, сформульовано основні принципи зміцнення держави і створення єдиної нації та схвалено відповідний план дій, який визначив понад два десятка першочергових питань, що постали перед “українською владою, політичною та громадською елітою країни, усіма силами, яким небайдужа доля Батьківщини” [10]. Найголовнішим питанням Плану дій постали збереження непорушних принципів існування держави: суверенності, цілісності, унітарності та соборності України.

Але треба зазначити, що цей процес знову був загальмований і поставлений під загрозу внаслідок розбрату в лавах політичних сил, насамперед “помаранчевого” табору, “помаранчевого” керівництва. Як наслідок, в Україні спостерігається відсутність суспільного консенсусу стосовно стратегічних орієнтирів розвитку, не визначені базові цілі та цінності українського соціуму. Для багатьох громадян України національна ідея, розбудова держави, політичної нації є надто абстрактними поняттями, не пов'язаними з їхніми повсякденними потребами. Окрім того, в Україні існують навіть певні політичні партії та громадські організації, які стоять на відверто антидержавних, антиукраїнських позиціях.

Однією з найважливіших проблем становлення української політичної нації є відсутність національної державницької ідеології, яка б сприяла об'єднанню нації як поліетнічної спільноти, сконсолідованої інститутами громадянського суспільства, належністю до України як спільної Батьківщини, свідомої своєї історичної мети побудувати незалежну, економічно міцну, соціальну, демократичну, правову державу. Українська політична нація має постати як спільнота, об'єднана спільною історичною долею, мовою, культурними традиціями, толерантністю різних етнічних груп, які проживають на теренах України, усвідомленням себе громадянами України

незалежно від етнічного походження, віросповідання, усвідомлення своєї відповідальності за все, що відбувається в державі.

У формуванні політичної нації важливу роль відіграє спільність інтересів еліти і суспільства, всіх етнонаціональних груп, що проживають у державі. Проблеми інтеграції суспільства і формування української політичної нації значною мірою обумовлюється наявністю олігархічних угруповань, представлених у владі, інтереси яких не збігаються з бажаннями переважної більшості громадян. Абсолютна більшість української еліти розглядає свою діяльність як бізнес-проект і приймає рішення у своїх власних інтересах. На сьогодні на рівні еліти майже немає лідерів, зацікавлених у єдності країни, до того ж того, відповідальних перед нацією.

Суттєву перешкоду на шляху формування української політичної нації становлять розбіжності між регіонами України на рівні їх національної свідомості, мовні проблеми, міжконфесійні суперечності. Значно заважає національній консолідації й те, що велика кількість українців працює за кордоном і не пов'язує своє майбутнє з Україною, бо не сподівається на зміни на краще найближчим часом.

Отже, узагальнені результати дослідження дають змогу зробити такі **висновки.**

У контексті сучасної науки існує значна кількість підходів до визначення нації. Однак більшість дослідницьких пошуків у вивченні цієї проблематики й досі стикається з методологічною складністю чітко ідентифікувати універсальні ознаки нації, оскільки кожна національна спільнота формується і розвивається в специфічних, унікальних умовах, які й обумовлюють індивідуалізований характер її буття. Саме тому з'ясування сутності нації, моделей її формування та суб'єктів утворення є одним із найскладніших в теоретико-методологічному та практичному відношенні питань, вирішення яких досить часто обумовлюється ідеологічними переконаннями дослідників.

Нація будь-якого типу і за будь-яких умов формується навколо певної етнокультурної основи і є його еволюцією, а основним суб'єктом націотворення, що визначає мету і напрямок руху, завжди виступає національна еліта. Сучасна українська нація формується як поліетнічна спільнота, що об'єднує різні етнічні групи – “титульний” етнос і національні меншини, представники яких є громадянами України, проживають на її території та вважають своєю батьківщиною. Цей процес значно утруднюється складними історичними обставинами, етнорегіональними відмінностями, протилежними ідеологічними, конфесійними уподобаннями різних груп населення, зовнішніми чинниками, а також відсутністю стратегії суспільного і державного розвитку, справжньої національної еліти.

У перспективі українська нація має постати як *повномасштабна нація*, яка органічно поєднує у собі культурні й політичні характеристики, має значний ступінь єдності та національного самоусвідомлення. Лише за таких умов буде досягнута національна консолідація, яка є основним чинником державотворення.

Сучасні процеси глобалізації несуть загрозу національним державам, національним спільнотам. Для української нації небезпека полягає у тому, що не закінчився процес її формування, а відтак виникає загроза розчинення у глобалізованому світі. Провідним напрямом подальших розвідок має стати дослідження особливостей формування української політичної нації у контексті глобалізаційних процесів, визначення напрямів та механізмів формування і зміцнення національної ідентичності.

Література

1. Колодій А. Нація як суб'єкт політики [Текст] / А. Колодій. — Львів : Кальварія, 1997. — С. 9, 10.
2. Картунов О. Західні теорії нації: плюралізм думок, дефініція понять / О. Картунов // Віче [Текст]. — 1996. — № 6. — С. 90.
3. Крейчі Я. Етнічні та політичні нації в Європі / Я. Крейчі, В. Велімський // Націоналізм [Текст] : антологія. — К. : [б. в.], 2005. — С. 486—490.
4. Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності [Текст] / М. І. Обушний. — К. : Український Центр духовної культури, 2006. — С. 72.
5. Варзар І. Політична етнологія як наука [Текст] / І. Варзар. — К. : Школяр, 1994. — С. 127.
6. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи [Текст] / В. С. Крисаченко М. Т. Степико, О. С. Власюк [та ін.] ; за ред. В. С. Крисаченка. — К. : НІСД, 2004. — С. 21.
7. Пасько І. Українська ідея на тлі європейської культури / І. Пасько // Схід [Текст]. — 1996. — № 5/6. — С. 6—14.
8. Національна ідея і соціальні трансформації в Україні [Текст] / М. В. Попович. — К. : Український Центр духовної культури, 2005. — С. 169.
9. Універсал національної єдності [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
10. Там само.

V. Karlova

FORMING OF UKRAINIAN POLITICAL NATION IN THE MODERN CONDITIONS: PROBLEMS AND PROSPECTS

In the article the existing approaches are analyzed and author's opinion on definition of the nation is formulated, the essence of a problem, features and prospects of formation of the Ukrainian political nation in modern conditions is investigated, the role of the political and administrative elite in national consolidation of the society is found out.

Key words: the device of the state, the device of the nation, the ethnic nation, the political nation, national identity, national consolidation, national consciousness, political elite.